

VIII

Денис не заходив до Романа. Йому було ніяково заходити до тієї хати, де од його одцурались, не прийняли за зятя.

Минула весна, настало й літо. Аж восени Денис насмілився раз увечері зайти до Романа в гості. Настя вгледіла його в вікно й швиденько прибігла в Романову хату. Денис посидів, побалакав з Романом, пожартував трохи з Настею. Настя сиділа невесела і тільки дивилась на його жалісливими очима.

«Розлучають мене з тобою, але не розлучать. Ти будеш мій, а я твоя, хоч би мені прийшлося ждати тебе і рік, і два», — думала Настя, поглядаючи на Дениса журливо.

— Чого ти, Насте, ніби журишся? Чом ти не говориш? — спитав в неї Денис.

— Не говорю, бо говорити нема чого. Я вже своє переговорила, — обізвалась Настя, і її голос задрижав. Вона ледве вдержала в очах сльози.

Од того часу Денис частіше почав одвідувати Романа. Там він бачився з Настею, там міг побалакати з нею. Баба Зінька вже бачила, що Денис знов вчащає до Романа; вона догадувалась, що Денис ходить не до Романа, а до Насті, але про те змовчувала.

«Що ж маю діяти! Не загородити ж мені двір та ворота високим тином од Дениса, щоб і птиця через його не перелетіла. Та чи обгороджуся ж тинами од парубків, коли гарну дочку маю?» — думала баба Зінька і змовчувала, ніби нічого не бачила, нічого й не знала.

Одного вечора, виходячи смерком од Романа, Денис сказав нишком Насті в сінях:

— Бери відра та виходь зараз до криниці по воду: маю тобі щось сказати.

Денис з двору, а Настя за відра та й побігла через город до криниці. Там стояв під вербами Денис. Коло криниці не було нікого.

— А що, Насте! Чи згадує коли про мене твоя мати? Що вона тепер говорить про мене?

— Ніколи й словечком не згадувала, неначе тебе й на світі нема.

— А для тебе ж. Насте, є ще я на світі?

— Ой є, й будеш, і не перебудеш! — аж крикнула Настя.

— Чи ти ж мене любиш, як і попереду любила, чи, може, вже й забулась про мене? Може, вже нагледіла інші чорні брови, інші карі очі?

— І не нагледіла, і не нагляджу. Як не буду твоя, то й нічия не буду.

— А як тебе свататимуть восени інші парубки?

— То усім хлопцям дам гарбуза, а таки на своєму поставлю. Моя мати ніколи мене не біла й не лаяла, але якби вона мене лаяла, біла, хоч би вона мене катувала, щоб я пішла за нелюба, а не за тебе, я б її не послухала, і таки б поставила на своєму. Присилай старостів ще раз. Може, вже мати переіначила та передумала.

— Зоре ти моя ясна! ти мені одна світиш і світитимеш для мене, поки й мого віку. А як зайдеш, моя зоре, за хмари, то й сонце навіки зайде для мене і я вмру за тобою, — сказав Денис.

Він вхопив Настю за щоки і поцілував гаряче. Хтось нагодився до криниці на далекій улиці. Настя швиденько набрала води і скочила через перелаз. Денис скочив у верби та лози й сховався.

Восени прийшли до Насті одні старости. Вона піднесла їм гарбуза. Незабаром після

того прийшли й другі старости, вона й говорити до їх не схотіла і втекла з хати.

«Ой, вдалася вона в мене! ой, вдалася в мене! — бідкалася баба Зінька. — Одже ж вона таки зробить по-своєму».

Після покрови Денис знов заслав старостів до Насті. Про Дениса вже давно не ходила по селі ніяка недобра слава.

«Може, він вже вигрався, як молодий мед. Може, він і справді буде добрим чоловіком», — подумала баба Зінька і поблагословила Насті подавати старостам вишивані рушники.

— От тепер я, мамо, знов стала весела, неначе це я сьогодні вдруге на світ народилась! — говорила Настя до матері.

— Ну то й добре, коли ти щаслива. Та вже й Денис став не той, що був попереду. Справлю ж я для тебе веселе весілля, бо це вже останнє весілля в моїй хаті, — говорила баба Зінька до Насті.

Видавши Настю заміж, баба Зінька зісталася сама в своїй просторній світлиці з кімнатою.

«Отепер вже я відпочину на старості літ. Соломія робоча та проворна, усе діло поробить і за себе, і за мене. Буду собі тихо жити, богу молитись та до церкви ходити, поки бог прийме мою душу», — думала баба Зінька, сидючи в своїй просторній світлиці.

До різдва прожила баба Зінька окроми од сина та невістки, але далі не видержала. Вона звикла до гурту, до великої сім'ї. Виглядівши та поженивши багато синів, баба Зінька звикла, щоб коло неї в хаті вешталися люде, щоб коло неї говорили, співали, щоб у хаті пустували та бавились діти. Робоча та невсипуща зроду, вона недовго видержала в самотині.

Перед різдвом в Соломії родився син. Родиво було важке: дитина родилась нечасна. Соломія насилу одужала. Баба Зінька ніяк не могла всидіти в своїй світлиці. Як тільки вона чула через сіни, що в противній хаті плаче дитина, зараз бігла туди, щоб доглядіти дитини. Не сиділось самій бабі в просторній хаті.

— Переходь, Романе, в мою світлицю, бо мене, стару, нудьга бере без людей. Чогось мені здається, ніби дні стали довгі, як море, а ночі ще довші. Я буду жити в маленькій кімнаті, а ти з Соломією живи в світлиці. Твоя хатинка буде нам за комірчину або за хижку, — сказала баба Зінька Романові.

Незабаром Роман з Соломією перейшли жити на материну половину. Запищала дитина в хаті; заспівала Соломія коліскових пісень, колишучи дитину, а бабі Зіньці знов стало веселіше жити на світі: знов для баби дні стали ніби коротші, а ночі не такі довгі. Соломія поралась коло печі, баба доглядала дитини. Сім'я жила тихо та спокійно. Бабі Зіньці ніколи не доводилось нарікати, що взяла собі за невістку крутілку.

Через два роки Соломія вже мала й дочку, і після того в неї вже не було дітей. Вона була така весела та співуча, як і попереду, все жартувала та пустувала, але й до діла бралася.

Мати втішалася унуками та хвалилась перед сусідами своєю невісткою, що вона й весела, й робоча, і добра до дітей, добра й до людей.

— Господи, яка добра Соломія! — не раз хвалилася баба Зінька молодичам. — Як тільки почує, що на кутку в когось ослабне дитина, то вже вона й там! Забіжить разів зо

два, зо три на день, подивиться, розпитає, попросить в мене молока і однесе дитині, бо в мене, хвалити бога, дійна корова сливе ніколи не переводиться. А коли вдень або вночі де трапиться пожежа, вона кидає усе та й біжить на пожежу, щоб рятувати; виносить з хати, з комори і винесе більше за двох, бо проворна та прудка, як метіль. Раз уночі на кутку зайнялося сім хат. Вона схопилася як несамовита, побігла, наскочила в дворі коло однієї хати на погріб; погріб зверху вже обгорів, а вона й шурхнула в той погріб, так що вже чоловіки спустили в яму два дрючки, і вона по дрючках видряпалася з ями, ніби кішка.

Малі діти то плакали, то пустували в хаті й перебаранчали Романові читати книжки та молитись богу. Він опорядив малу хатину, прибрав в хаті чепурненько, застелив стіл чистою скатеркою, завітчав образи усяким зіллям; повісив на образи вишивані рушники, ще й звелів столярові виточити два дерев'яні високі підсвічники, такі як в церкві стоять перед іконостасом. Столяр виточив підсвічники, маляр помалював їх ясно-зеленою фарбою, а Роман повіризував з паперу кружала і понакладав зверху на підсвічники, щоб вони не позакапувались воском. Він бачив такі підсвічники в Лаврі в Києві, в келії одного послушника, котрий був родом з Терешок і навіть близький Романів сусіда; такі підсвічники припали Романові до вподоби, і йому заманулось поставити такі самі в своїй хаті.

В неділю або в свято Роман світив свічки, засвічував лампадку перед образами, кадив з покришки ладаном і сідав за столом читати «Мінею» або «Життя святих» або ставав перед образами і молився богу. Маленька Романова хатина стала схожа на якийсь маленький притвор у церкві.

Стара мати ласкаво поглядала, як син прибирав та опоряджав свою хатину, але Соломії все це дуже не сподобалось.

— Оце вже Роман так замурується в своїй хатині з книжками, що до його ані приступу! — говорила Соломія до матері.

— Нехай, дочко, зачинається та читає про святе та боже. Він непогане діло робить, — говорила баба Зінька до Соломії, — а робити усяку роботу, хвалити бога, в нас є кому. Хоч я й стара, але не люблю сидіти дурнички, згорнувши руки.

Вже й діти попідростали. Синові вже пішов дев'ятий рік. Роман не хотів посилати його до школи вчитись і почав сам вчити його читати та писати.

— Не хочу я посилати свого хлопця до школи, — говорив Роман до матері, — там гармидер, галас; хлопці б'ються, та лаються, та дуріють. Хлопець мій трохи слабовитий та дуже смирний; там школярі заскубуть його та заклюють, як курча. Я й сам його вивчу і читати й писати.

І Роман сам почав вчити свого сина в своїй маленькій кімнатці. Через рік він почав вчити читати й дівчину. Роман не любив, як Соломія або мати заходила в його кімнату в той час, коли він вчив дітей.

— Не ходи вже, дочко, в противну хату, як Роман сяде коло книжок з дітьми. Нехай вчить дітей та до розуму доводить. Він непогане діло робить, — говорила баба Зінька до Соломії.

— Але, мамо, Роман вже геть-то засиджується з дітьми в тій хаті за книжками, а про роботу й не дбає: і до волів в загороду не заглядає, і коня не доглядає. Якби не я, то воли й кінь стояли б в загороді цілий день ненапоєні й ненагодовані. А Роман тільки й знає, що

свої книжки, — гомоніла Соломія.

— То й побіжи, дочко, сама та й напій і воли. і коня. Роман не гайнує дармо часу: і він діло робить, — виправдувала баба Зінька свого сина, — ти ж бачиш, дочко, що Роман не цілий таки день сидить з дітьми за наукою, він же і молотить, і віє, і до млина возить, і в клуні прибирає. А ти ставай йому до помочі, поки діти вивчаться.

Але Соломії прийшлося вже й дуже часто ставати до помочі своєму чоловікові. Одначе вона скрізь увивалась, скрізь встигала в роботі і в хаті, і в дворі, ще й на току та в клуні Романові помагала.

Цілу осінь і зиму Роман вчив щодня своїх дітей, засівши в невеличкій кімнаті, де було тихо, де ніхто йому не перебаранчав. В неділю або в свята по обіді він звичайно йшов у ту хатину, сідав коло стола, розгортав яку-небудь церковну книгу і читав її голосно. За книгою він сидів не одну годину, сидів довго, бо дуже любив читати книги.

Раз в великий піст, в неділю на середопісті, Соломія сиділа з матір'ю в світлиці і нудила світом. Мати налагодилась лягти одпочити. Діти бігали по хаті і гралися. Роман сидів в своїй кімнаті за книжкою. Соломія надумалась піти до Романа пожартувати. Він вже давно не звертав на неї жадної уваги.

Соломія увійшла в кімнату і стала коло порога. Роман сидів коло стола, згорбивши спину і нагнувшись над здоровою книжкою. Він стиха бубонів, читаючи книжку. Соломія лузала насіння і збирала лушпайки в жменю.

Довгенько вона стояла мовчки коло дверей, але Роман читав і не оглядався. Соломія підступила до його з-за спини й обвила його шию руками. Роман тихо одкинув її руки набік на свої плечі і все-таки бубонів, читаючи далі та перегортаючи листок книжки.

Соломія сипнула на листок книжки повнісіньку жменю насіння. Роман перестав бубоніти; насіння закрило стрічки. Він згорнув насіння долонею на стіл і знову почав читати.

— Не дурій-бо, Соломіє! Ти не даєш мені читати, — тихо обізвався Роман.

Соломія обійшла стіл і сіла на лаві проти Романа. Вона дивилась на його біле високе чоло та на віка, спущені на очі.

— Та годі вже тобі читати! Йди до світлиці та побалакай з нами, — почала говорити Соломія, — зачиниться, замкнеться отут в хатині та й сидить, мов квочка в обичайці. Ходім в світлицю!

— То йди собі в світлицю, коли хоч! Там же ж мати. Говори з нею, а я буду читати.

— Яка там розмова з матір'ю! Мати сидять на лежанці, та тільки все позіхають та позіхають, та рота хрестять. Кидай оту книжку та ходім у гості до батька.

— Одчепися од моєї душі! Йди сама до батька, а я прийду перегодя, — говорив Роман і все-таки не підводив голови од книжки, навіть не глянув на Соломію.

— Та кидай оту книжку! Оце прилип до тієї книжки, неначе муха до меду. Вставай та одягай жупан.

Соломія схопилася з місця і потягла книжку до себе через стіл. Роман вхопився за книжку обома руками і не пускав.

— Оце причепилася причепа! Потривай, дочитаю листка!

— Коли ти в гаспида цю книжку дочитаєш? Дивися, скільки ще їй до кінця, до другої палятурки. Поки дочитаєш, то й смеркне.

— Та не до другої палятурки. а до оцього значка на другому листку! Дивися, ось намальована квіточка і написано: кінець. Оце ж і кінець.

— Та не бреш. Я тебе вже добре знаю! Хіба мало отаких квіточок понамальовувано в цій книжці? Це ти мене дуриш.

— Та не дурю! Ось тутечки ж написано: кінець. От дивись! Ото дурна!

— Мені все одно, що воно там написано, бо я його незугарна прочитати. А ти не бреш! Кидай книжку, бо я вхоплю оту книжку та тебе нею по спині та по потилиці.

Соломія вхопила книжку, замірилась на Романа і вже хотіла і справді телепнути нею по спині свого чоловіка. Роман одняв од неї книжку, знов розгорнув і знов почав водити очима по стрічках. Соломія кинула на книжку жменю лушпиння і зареготалась. Їй хотілось чарувати Романа сміхом та очима, хотілось пожартувати з ним, а він не дивився на неї, ще й почав сердитись.

— Ну не лишенько мені з цією молодницею! Причепилася, як реп'ях.

— Реп'ях, та ще й здоровий та колький! — сказала Соломія. — Такий реп'ях, що як влипне, то сплоха не одірвеш. Вставай-бо, вставай! Ти все за книжкою та за книжкою, а про мене й забуваєш, і ніколи не пожартуєш зо мною.

Соломія моргнула на його чорними бровами. Роман липнув на неї очима, і чорні брови вдержали на собі його тихий погляд.

— Хіба ти молоденька дівчина, щоб жартувати а тобою?

— Атож! Я й досі неначе молоденька дівчина: все б жартувала, все б співала, а ти чогось неначе з'їхав з глузду, мов той старий дід. Ой ти, старий опеньку!

Соломія схопилась з місця, оббігла позад Романа, вхопила обома руками стільця, на котрому сидів Роман, і потягла з усієї сили. Роман поїхав на стільці назад і трохи не шелепнувся додолу. Соломія висмикнула з-під його стільця.

А ба, таки встав! — крикнула Соломія і зареготалась на усю хату.

Чи ти здуріла, чи знавісніла сьогодні! І досі така дурна, як і дівкою була. Дуріє, неначе маленька дитина,— говорив Роман і вже починав сердитись,— оддай стільця. Вона не пускала. Романові доконечне хотілось дочитати листка до кінця. Він був дуже зацікавлений знати кінець житія, а Соломія неначе зумисне дражнилась з ним. Роман вже розсердився. Він силоміць вирвав в жінки стільця й пхнув її з усієї сили. Соломія аж сторчака дала. Вона обідилась, сіла на полу й надулась.

Ще й досі між ними не було колотнечі од того часу, як вони побрались. Роман жалував Соломію, а Соломія ніколи не сперечалась з ним. Але вона була самолюбна й гоноровита на вдачу. Соломія дуже обидилась зневагою, сиділа мовчки і тільки скоса поглядала на Романа. А Роман знов сів на стільці і нишком дочитував кінець оповідання.

В хаті стало так тихо, що через сіни було чуть, як пустували малі діти, як стара мати гомоніла на їх. Соломія сиділа тихо і навіть перестала лузати насіння. Вона держат ла в одній стуленій жмені насіння, поклавши руку на коліно. В очах її виступили сльози і лисніли двома крапельками в куточках вік. Вона скоса поглядала на Романа і ждала, коли він скінчить своє читання. Але Роман все читав нишком і не зводив очей з книжки. Вже він дочитав до кінця оповідання, але все сидів над книжкою і дивився на листок, хоч і не читав далі. Він розсердився на Соломію.

«Ану, чи гляне на мене, як дочитає до кінця? — думала Соломія, поглядаючи скоса на

Романа. — Як подивиться на мене, то то буде знак, що він не сердиться на мене».

Соломія довгенько сиділа мовчки і ждала. Роман довгенько дивився в книжку і не читав. Потім він почав навіщось перегортувати листки, неначе чогось шукав в книжці. Товсті здорові листки шелестіли й лускали. Роман мовчав й супив брови. Соломія мовчала, і тільки було чути виразно в хаті шелест твердих цупких листків. Вона посиділа, помовчала ще трохи, а далі знов почала лузати насіння.

Соломія знала, що як Роман розсердиться чого-небудь трохи, то не говорить три дні, а як розсердиться здорово, то не говорить тиждень. Тим часом весела й говорюча Соломія, хоч було й розсердиться чого на Романа, але через одну-другу хвилину не втерпить, щоб не заговорити. В неї гнів був гнівом, а розмова була розмовою сама по собі, і одно не перебаранчало другому. Романова насупленість та мовчання дуже не подобались Соломії.

Молодій молодиці вже й остогидло сидіти мовчки та слухати, як шелестять листки в Романових руках та лущить насіння в її зубах. Вона не втерпіла і почала зачіпати Романа.

— Чи ти ще довго будеш перегортувати оті листки? — спитала вона в Романа.

Роман супив брови й мовчав, а потім перестав перегортати листки і ніби почав читати, ще й головою водив, але він нічого не читав, тільки дивився на книжку.

— Ти мене, Романе, вже не любиш: ніколи не поговориш зо мною по-людській, не смієшся до мене, не жартуєш зо мною, як було колись, неначе я тобі стала не жінка, а якась сусіда, та ще й негарна сусіда, кирпата та мизата. Я люблю таких людей, що любенько балакають зо мною, балакають щиро та весело та з жартами од щирого серця, не таяться з своїми думками, а розказують усе, що в їх на думці. А ти все мовчиш та щось думаєш, похнюпившись; все насуплюєш брови та надимасш губи, неначе тобі брови й губи покорчило. Колись ти був не такий, а тепер ти ніби не той став. Все ти за книжками, та за книжками, та з дітьми. А коли заговориш зо мною, то вже не так ласкаво, як колись попереду. Ет, з таким чоловіком! Шкода мені моїх гарних очей та тонких брів! Я на тебе моргаю, а ти сховав свої очі, неначе загорнув їх у ту книжку.

І Соломія встала, підступила до невеличкого дзеркальця, котре висіло на стіні коло вікна, і глянула на свої очі та на свої брови. Роздратована Романовою неважливістю, вона розчервонілась, розгорілась. Очі блищали, а щоки стали червоні до самих висків. Вона стала гарна, як перша півонія в зеленому листі, а Роман ледве глянув на неї своїми сонними задуманими очима.

Соломія одвернулась од дзеркальця і високо підняла голову, ще й очі підвела вгору.

— Романе! в мене вже суконний жупан старий. Швидко будуть справляти празник мироносиць. Як я буду носити хрест кругом церкви в старому жупані? І торік мені сором було виступати перед людьми з хрестом в старому жупані. Усі молодиці, що носили корогви, були в гарненьких суконних синіх жупанах, тільки одна я бігала кругом церкви в полинялому жупані, трохи не така, як старчиха.

— То надінеш цицеву нову юбку, — насилу спромігся обізватись Роман.

— Оце так! надіну оту цяцьковану юбку! Скажуть люде, що я ряба та периста, як наша телиця. Ти мені дай грошей, а я на вербному тижні піду до Білої Церкви та й наберу собі на жупан синього сукна, ще й куплю собі нову квітчасту хустку на голову та вив'яжу собі голову на диво! Отак-о, — сказала Соломія, ще й показала руками кругом голови, як вона широко вив'яже собі голову.

Роман і не глянув на неї. Соломія покрутилась, повертілась коло Романа, помовчала, а далі знов почала приставати.

— Кажі-бо, Романе, чи даси мені грошей?

Роман мовчав і дивився у вікно. Він вже давненько надумав собі купити книжок, таких, як він бачив у білоцерківській церкві на криласі, в чудовій оправі в шкуратяних палятурках.

— Чого ж ти мовчиш? Кажі, чи даси мені грошей на жупан та на хустку? Ось подивись, який мій жупан став старий!

Соломія зняла з жердки свій жупан, розгорнула і показала Романові, розіпнувши його в обох руках перед його очима. Роман липнув на його очима і знов втирив очі у вікно. Перед його очима манячів не жінчин жупан, а здорові гарні книжки з жовтими заціпками. Роман довідався, що їх виписували з Москви.

Соломія трохи подержала жупан, згорнула його, повісила на жертці, хрюпнула дверима і вийшла з хати. Вона увійшла у світлицю, сіла на лаві, підперла щоку долонею й задумалась.

— Чого ти, дочко, так задумалась? Чого це ти ніби засмутилась? — спитала в неї баба Зінька.

Соломія нічого не промовила, тільки рукою махнула до дверей.

«Щось було між ними. За щось полаялись, та не хоче вона мені казати, — подумала стара. — Ат! полаються, посердяться та й знов помиряться».

— Може, ти чим роздратувала Романа? Може, перебаранчала йому читати, одчиняла скриню, стукотіла, чого шукала? — питала мати.

— Знаю вже, що не говоритиме зо мною три дні, — насилу обізвалась Соломія і знов махнула рукою до дверей.

«Щось між ними було, та не знаю що, — думала баба Зінька, скоса поглядаючи на червоні Соломіїні щоки та сердиті блискучі очі, — я вже давненько примічаю, що Роман од Соломії якось ніби одхиляється: нема в його давнього привіту до неї. А вона ж весела та палка, як огонь. Ой, коли б чого не трапилось між ними! Он, сидить на лаві та одсапується, а вид в неї, як червона калина на сонці».

Соломія сиділа мовчки, навіть на дітей не вважала: діти завелися за якусь цяцьку, войдувались і трохи не бились за неї. Соломія не розборонила їх, встала з лави, накинула свиту і попростувала до дверей.

— Куди це ти, дочко, надумалась йти? — спитала в неї баба Зінька, неначе навздогінці.

— Піду на часину одвідати батька та матір. Вже поспіль чотири тижні я не була в гостях в батька, — сказала Соломія і хапком вийшла з хати.

«Нехай піде та розважить себе трохи в батьковій хаті. Добра молодиця, і до роботи здатна, але любить і себе розважити в веселому товаристві. Ой, не до пари їй мій тихий Роман, не до пари! Він осовується та осовується, а вона однаковісінька, неначе вчора дівчиною була і сьогодні заміж вийшла».

Тим часом Роман, нагадавши про ті гарні книжки, котрі він бачив в Білій Церкві на криласі, ніяк не міг про їх забути. Вони так і манячили в його перед очима з добрящими й гарними палятурками з золотими смужками та блискучими написами. Він накинув

свитину і пішов до батюшки на пораду.

— Батюшко! — сказав Роман, увійшовши в батюшчину кімнату і поздоровкавшись. — Я вже маю свою біблію, а це ще я думаю виписати собі з Москви дві книжки «Житій святих» та одну «Мінею», та не знаю, як писати й куди писати; я бачив в вас листок з оповістками про ті книги. Будьте ласкаві, прошу вас, покажіть мені той листок; пам'ятаю, що там і понамальовувані книги, які є в того купця.

Батюшка виніс з своєї кімнати здоровий лист оповістки одного московського купця, на котрому і справді були намальовані ізразці євангелій та інших церковних книг. Роман вибрав собі три книги по тих малюнках. Книги коштували десять карбованців.

— Нащо ж ти, Романе, хочеш виписувати «Мінею»? Там же канони та тропарі! Це не те, що «Житія», — сказав батюшка.

— Люблю й це читати, та ще люблю, щоб книги були мої і в моїй хаті. Коли схочу, розгорну та й читатиму, — сказав Роман.

Батюшка написав для Романа лист в Москву до купця. Роман виклав на стіл десять карбованців, і батюшка вкупі з своїми листами другого дня одправив і Романів лист на пошту до Білої Церкви.

Після провід, перед самими мирноносцями батюшка покликав Романа. Книжки вже були прислані з пошти. Роман приніс книги додому і показав матері та Соломії.

Книжки були здорові, в шкурятяній оправі, з жовтими заціпками, з червоними та золотими смужками на корінцях. ще й всередині книжок були вкладені закладки з червоних та синіх стрічок. Роман розіклав книжки в себе на столі. Новенькі книжки аж лисніли проти вікна на сонці. Роман не міг ними на милуватись, одходив до порога, дивився на їх здалеки, розгортав, оглядав оправу. Бабі Зіньці дуже сподобались книжки. Соломія неначе сердилась на ті книжки, поглядала на їх сердитими очима.

— Ой, гарні ж книги! Господи, які гарні! — говорила баба Зінька, придивляючись близько до поцяцькованих палатурок та блискучих заціпок. — Але ж дорого, сину, ти заплатив за їх! Де ж пак, аж десять карбованців! Овва! Чималі гроші!

— Втелюшив бог зна на що десять карбованців, — обізвалась сердито Соломія, — не бійсь — не справив мені нового суконного жупана та нової хустки на мирноносиць, а собі книжок то й накупив. Хіба я здобрію цими книжками? Хіба я носитиму їх кругом церкви на мирноносиць або почеплю їх на себе?

Мати глянула на Соломію, потім на Романа і догадалась, чого Соломія стала невесела, супила брови і поглядала на Романа сердито.

— Не журись, дочко! Поживете, то й купите собі і жупани, й нові свити, — обізвалась вона ласкавим голосом до Соломії. — А книги дорогі! Ой, дорогі! Де ж таки, аж десять карбованців коштують! Овва!

— Але ж, мамо, книги, як золото! Я б і двадцять дав за їх, — сказав Роман.

— Що гарні, то гарні, нігде правди діти, — сказала стара. І вона одійшла трохи од стола, підперла щоку долонею і довго дивилась на лиснючі та поцяцьковані смужками книжки.

Роман поставив усі три книжки на столі сторч, як ставлять євангелії на престолі, мабуть, задля того, щоб їх було видніше, знов оступився од стола на кілька ступенів і ще довго дивився на їх та милувався ними. Три пречудові книжки закрасили і стіл, і навіть усю хату.

— Ці книжки будуть окрасою нашої хати. Перенеси їх, сину, в велику світлицю та постав на столі, щоб хоч люде бачили та знали, які ти книжки вмієш читати, — сказала стара, не втерпівши, щоб не похвалитись і книгами, і сином перед людьми.

Соломія і не дивилась на ті книги, неначе сердилась на їх. Вона швиденько вийшла з хати, а баба Зінька та Роман ще довгенько стояли та милувались книжками, неначе діти гарними цяцьками.

Настала неділя мирносиць. Соломії довелося носити хрест кругом церкви в старому жупані і в старій хустці. І те свято для молодого молодичі здавалось буднем. Вже вона не бігала бігцем кругом церкви, високо піднявши вгору хрест, а насилу пленталась, похиливши голову, їй здавалось, що усі люде доконечне дивляться на витертий жупан на спині та на полинялі червоні квітки та червоні торочки хустки на голові.

Вже недалечко були й зелені святки, а Роман і гадки не мав справляти для Соломії нову одіжку. Соломія вже і не допоминалась і не вимагала.

Весною Соломія примітила, що Роман частенько ходить в невеличкий лісок і сидить там довгенько. Лісок був недалечко од хат, за широким зеленим вигоном, на котрому пастушки-хлопці завсігди пасли ватаги овець та ягнят. Роман ходив у ліс часом зранку, часом надвечір, і не було неділі або якого свята, щоб він не пішов у той лісок. Соломія примітила це і почала слідкувати за ним.

«І чого то він ходить у той лісок? — думала Соломія. — Якби ходив по ягоди або по гриби, то щось приносив би додому; а то нічого додому не приносить, а сидить в лісі довгенько. Може, там його жде та виглядає яка дівчина або молодича? Може, він наглядів де очі, кращі за мої, а брови чорніші? Щось таке та є! Недурно він і не жартує зо мною, і не говорить до мене ласкаво та любенько».

Однієї неділі надвечір Соломія угляділа, що Роман надів бриля і попростував через вигін у лісок. Мати звеліла того дня одвезти мливу до млина, бо вже зісталось мало борошна, а Роман десь зник, неначе крізь землю пішов. Довго ждала його мати, а він не приходив. Соломія викотила воза, знайшла мазницю, помазала воза, принесла ярмо, начепила на вола та все ждала Романа, щоб він їхав до млина. «Це він сидить в лісі. А побіжу я та підгляджу, що він там робить», — подумала Соломія. Вона наділа юбку і побігла до ліска, але не навпростець стежкою через вигін, а поза людськими городами та хатами. Обійшла вона поза вигоном, обминула закруглений лісок, перелізла через окіп, потім скочила через старий тин на окопі, та так швидко, що й старий тин поламала.

«Ой боже мій! коли б часом не вглядів мене козак-лісовик, а то ще й причепиться, що я потрощила тин», — думала Соломія, озираючись на всі боки.

Вона прожогом кинулась в гущавину і пішла вздовж лісу, поглядаючи на довгу вузьку прогалину, котра тяглася, неначе зелена стрічка, між лісом і рядками зеленої, молоді, недавно насаженої паном сосни, понад самісіньким піскуватим окопом. Довго вона йшла та плуталась в густих кущах папороті та всякого лісового зілля, все поглядаючи на зелену прогалину. Романа нігде не було. Через лісок слалися стежечки, неначе розстелені рушники, збігалися, розходилися, перетинали одна одну навхрест, простягаючись через лісок до людських полів по другий бік ліска. На одній стежці бігли два маленькі хлопчики. Соломія спитала в їх, чи не бачили часом вони в лісі якого чоловіка.

— От там бачили! недалечко од козакової хати коло круглої галявини! — сказали

хлопчики і показали Соломії пальцями, котрою стежкою треба було йти до тієї прогалини.

Соломія почимчикувала поміж деревом до того місця, де була та кругла прогалина, її брала цікавість, брало й заздріння та злість. Вона заздрівала, що Роман ходить в ліс до якоїсь молодичі або дівчини. В неї задрижали коліна, здавило коло серця. Соломія почувала, що серце затріпалось, в грудях здушило, аж дух забивало. І вона вже не йшла, не закрадалась поза деревами, а бігла бігцем, аж бадилля під ногами хрущало; і незчулась вона, як опинилась недалечке од прогалини.

От і кругла прогалина залисніла між стовбурами берези та клинків, як зелена скатерть. Соломія спинилась, стала за кущами ліщини та проскурини, окинула очима галявину од краю до краю. Романа нігде не було видко. Соломія тихісінько зайшла поза кущами і зирнула в куточок прогалини. Там біліла звалена березова колода, а на колодці сидів Роман, спершись ліктем на коліно і підперши щоку долонею. Він задумався і дивився на прогалину.

«І чого ж ото він сидить на тій колодці, втупивши очі в траву? Мабуть, когось жде...» — подумала Соломія і дух притаїла, стоячи за кущами.

Довгенько вона стояла, неначе замерла на одному місці. Вона чула, як в грудях стукотіло серце швидко-швидко, неначе хотіло вискочити з грудей, почувала, як важко дихали її груди, чула своє важке дихання і здержувала дух. А Роман все сидів на одному місці, повертаючи очі то на один бік галявини, то на другий. Галявина була пишна, як рай. Весна завітчала й прибрала її, як молоду до вінця. З одного боку коло окопу стояли рядками молоді, недавно насаджені кругом ліска сосни. Крайній рядок коло окопу був вищий, раніше насаджений, другий рядок був нижчий. Ряди темно-зеленої сосни виступали на синьому небі, як темна широка стіна з одним нижчим виступнем. А поверх темної сизої стіни повиганялись вже височенько ясно-зелені паростки. Здавалось, ніби темно-зелена стіна була зумисне обставлена рядками чудних ясно-зелених канделябрів та чудернацьких підсвічників. Кругом галявини стояв стіною старий зелений ліс, а посередині росли три розкішні старі дуби та дві високі прозорі берези. Уся прогалина цвіла квітками, уся була пишно уквітчана, неначе розкішний перський килим. Надвечір лісок аж гув од пташиного співу. Соловейки щебетали, аж луна в гаю розлягалась. Зозулі кували десь далеко-далеко, але їх м'який голос був виразний серед пташиного щебетання. Дрібні пташки щебетали. Десь серед лісу туркотіла жалібно одна горлиця. Здавалось, ніби на кожному дереві, в кожному куці щебетала пташка, співав соловейко. Здавалось, ніби увесь ліс ожив після зимньої мертвоти та довгого зимнього сну, зрадів, прокинувшись, завітчався, прибрався в зелень та квітки, став тисячоголосим і на radoщах заспівав тисячею усяких голосів, співав, аж розлягався досхочу, до втоми пташиними голосами, солов'їним щебетанням. Все в гаю ніби раділо і справляло перший весняний празник кохання, веселості, щастя.

Соломія трохи постояла, одпочила і втихомирилась. Вона не зводила очей з Романа. А Роман помаленьку встав з колоди, тихою ходою перейшов через зелену прогалину, став під дубом до схід сонця, перехрестився і почав молитись богу. Помолившись богу, він знов вернувся на старе місце, ліг на траві лицем догори, завернувся і простягся на ввесь свій зріст. І знов він втупив очі в сизу стіну темної сосни, в прозорі верхи берез, через рідкий лист котрих світилося сине ясне небо, і неначе замер на одному місці.

«Лежить та, мабуть, слухає, як співають соловейки та кують зозулі. Лежить ледащо, а я для його вози мажу та ярма накладаю», — подумала Соломія. Постояла вона ще трохи, озирнулася на всі боки. Нігде не було видко ні живої душі. Недалечко од неї блиснула жовта омелга, перелетіла через прогалину, мигнула блискавкою і сповнила своїм гучним свистом прогалину, неначе в гаю сопілка заграла. Соломія аж тепер зовсім заспокоїлась: вона примітила, як мигнула жовта омелга, почула, що вона заспівала, сховавшись в листі на дубі. На козаковому дворі десь далеко заревла корова і до неї обізвалось теля. Надходив вечір. Сонце вже спускалося низько за лісом, а ліс все аж лящав од співу та щебетання.

Роман встав, перейшов тихою ходою через галявину, неначе йому була шкода кидати це місце, і потім ніби пірнув в густі сосни, вкриті гіллям до самого низу. Він попростував стежечкою до перелазу. Соломія пірнула в ліс і побігла іншою стежечкою додому.

“Боже мій! Що це зо мною сталося? Йшла сюди гаєм, нічого не чула, неначе вуха мені позакладало. А тепер чую, як ліс гуде от пташиного співу”, — подумала Соломія, хапаючись та поспішаючи додому, щоб випередити Романа.

Прибігла вона додому. Роман вже виносив мішки з пашнею з комори і складав на віз. — Де це ти, Соломіє, була? — спитав в неї Роман.

— Ходила соловейків слухати, а це наслухалась та й вернулась додому. Бач, я вже тобі й воза помазала, і ярма й занози налаштувала. А от ти так опізнився до млина. Ой хазяїне, хазяїне мій! Гляди лишень, щоб ти часом не прохазяйнував своєї долі, — сказала Соломія і важко зітхнула.

Роман подивився на неї допитливими очима, але не обізався й словом. Він мовчки повиносив з комори мішки, поскладав на віз, поки Соломія запрягала воли, мовчки виїхав з двору та все поглядав на Соломію. А Соломія задумалась, вже й не щебетала і навіть слова не промовила до Романа.